

«Замах» на пам'ятник О. С. Пушкіну в Харкові (1904 р.)

Наумов С. О.

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

– Харків: Майдан, 1998. – С. 118-126.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

“ЗАМАХ” НА ПАМ’ЯТНИК О.С.ПУШКІНУ В ХАРКОВІ (1904 р.)

Спроба висадити в повітря пам’ятник О.С.Пушкіну в Харкові в 1904 р. нині стала широко відомою. Проте якість знань про цю подію поліпшилася ненабагато, чому не останньою причиною є відсутність повноцінної інформації. Історіографію питання складають лише малозмістовна двосторінкова замітка дослідника 20-х років В.Косташука¹ та згадки в працях М.Лозинського, Р.Бориса, П.Мірчука, І.Кураса, Ф.Турченка, Т.Герашенко та інших істориків про Українську народну партію (УНП)² і її лідера М.Міхновського³. Жодна з них не дає вичерпної аргументованої відповіді, хто і чому здійснив цей акт. Заповнити існуючу прогалину покликана дана стаття. З цією метою, зокрема, до наукового обігу вводяться не використані нашими попередниками спогади відомих українських діячів, членів першого уряду Директорії О.Мицюка й М.Шаловала, а також листівка, розповсюджена виконавцями вибуху. Її примірник зберігається в матеріалах слідчої справи, порушеної з приводу інциденту, в фонді 336 (Харківське губернське жандармське управління) Центрального державного історичного архіву України в м.Києві (далі — ЦДА України).

Замах був пов’язаний з діяльністю УНП, заснованої в 1902 р. в Харкові, що представляла праву, націоналістичну чи націонал-екстремістську течію в українському русі початку ХХ століття. Безпосереднім виконавцем була група “Оборона України”, практично не відома ні тогочасному, ні нинішньому поколінням. На думку провідного історика українського націоналізму П.Мірчука, відсутність інформації зумовлена надзвичайною законспірованістю групи: “Організаційна побудова, персональний склад та діяльність “Оборони України” були з мотивів безпеки засекречені навіть перед рештою членства “Української Народної Партії”. І тому для історії залишилися тільки зовсім скупі відомості про неї”⁴. Та справжня причина криється, очевидно, в нечисленності й малопомітній діяльності “оборонців”.

Утворення групи П.Мірчук відносив до 1903 р. і пов’язував з цілеспрямованою роботою М.Міхновського по формуванню всередині УНП “бойової” структури з завданням протидіяти урядовим репресіям, чинити терористичні акції, навіть готувати всеукраїнське повстання⁵. За іншою версією, виникнення “Оборони України” стало наслідком розколу в УНП і виходу з її складу в 1904 р. частини молоді, що наполягала на невідкладному здійсненні

“революційно-бойових” заходів⁶. Відомі на сьогодні джерела не розкривають обставин появи “Оборони України” повною мірою. Але дані про близькість М.Міхновського до групи, що було б неможливо в разі розколу, свідчать на користь точки зору П.Мірчука.

Інше питання — чи справді це була реальна, діюча структура з далекосяжними цілями, чи мову слід вести про групу, створену спеціально для конкретної акції? Мабуть, не випадково жоден з численних біографів М.Міхновського, в тому числі й близький до нього С.Шемет⁷, не розкривають його планомірної діяльності в цьому напрямку — швидше за все, її просто не було. Про існування “Оборони України” джерела й література, як правило, теж мовчать. Єдиним винятком є харківський “замах”, причетність групи до якого незаперечна. Інколи їй приписують аналогічну акцію в Києві у 1909 р.⁸, але без вагомій аргументації. Як про тимчасове, одномоментне утворення писав про групу один з її учасників М.Шаповал⁹. На сьогодні немає достатніх підстав вважати, що “Оборона України” була справжньою “бойовою” організацією і її діяльність не обмежувалася одним епізодом “замаху” на пам’ятник О.С.Пушкіну.

Принагідно зауважимо, що експропріаційно-терористична організація з такою ж чи подібною назвою (у різних джерелах — “Оборона України” або “Українська народна оборона”) діяла в роки революції 1905—1907 рр. на території Київщини та Чернігівщини¹⁰. Ідейно вона тяжіла до українських есерів, до яких зрештою приєдналась у 1907 чи 1908 р.¹¹ Близькість назв, змісту й хронології діяльності породжує питання про можливий зв’язок між цими двома групами. Воно тим актуальніше, що згаданий М.Шаповал з харківської “Оборони України” вже тоді схилився до есерівських ідей і тактики, був одним із засновників перших гуртків, а потім — і партії українських есерів. Та, наскільки відомо, ніхто з мемуаристів чи дослідників не пов’язував названі групи. Жодної інформації про це не подають і джерела. Тож дати певну відповідь на питання про зв’язок між ними, принаймні тепер, неможливо.

Що ж підштовхнуло “Оборону України” до такого неординарного вчинку? Звичайно, головну причину слід шукати в політиці великодержавного шовінізму, здійснюваній російським урядом, в жорстокому національному гнобленні, якого зазнавав український народ. Та були й додаткові чинники, що зрештою й привели до вибуху.

1904 рік для української громадськості Наддніпрянщини був позначений не лише зростанням передреволюційного напруження, російсько-японською війною, а й підготовкою до відзначення 250-річного ювілею Переяславської ради і входження України до складу Російської держави. Тодішні суспільно-політичні сили по-різному оцінювали значення цієї події, по-різному й

збирались зустрічати річницю. Українські націоналісти вирішили протиставити пишному офіційному святкуванню “возз’єднання” гучний акт протесту проти ігнорування царським урядом умов Переяславського договору, проти національного гноблення українського народу.

Як стверджував анонімний автор нарисів історії УНП-УПСС, спершу було задумано висадити в повітря царські пам’ятники в університетських містах України. Але особа, що мала здійснити це в Києві й Одесі, за його словами, несподівано “наложила життям”, тож вибухів там не було. У Харкові ж не виявилось потрібного пам’ятника. Начебто тільки після цього з’явився намір підірвати пам’ятник О.С.Пушкіну — як співідо єдиної невідлимої Росії і фальсифікатору образу І.Мазепи¹². Ця версія майже дослівно повторюється й у сучасних публікаціях¹³. А тим часом вона не витримує навіть елементарної критики. Незрозуміло, чому таку непросту справу в різних містах було покладено на одну особу, що з нею сталось і чому не можна було замінити її кимось іншим. Неймовірно, щоб харків’яни (а це могли бути тільки вони, бо на початку ХХ ст. саме Харків був осередком українських націоналістів), задумуючи акцію, не знали про відсутність у місті потрібного їм пам’ятника.

На наш погляд, зазначена версія далека від дійсності й була сконструйована пізніше з виправдальною метою. В дійсності ж, очевидно, з самого початку планувався тільки один вибух і саме біля пам’ятника російському поету. Вибір об’єкта був викликаний не тільки й, мабуть, не стільки змістом творчості О.С.Пушкіна. Варто нагадати, що в 1904 р. виповнилось 90 років з дня народження Т.Г.Шевченка. Не один рік свідомі українці добивались дозволу на спорудження пам’ятника великому Кобзареві. Та в царській Росії це виявилось нездійсненним. Правда, в 1898 р. О.Алчевський за власний кошт встановив у своїй харківській садибі погруддя Т.Г.Шевченка. Та сміливий вчинок українського патріота був суто приватною справою і не міг задовольнити потреби громадськості. До того ж після трагічної смерті О.Алчевського в 1901 р. частину садиби було продано, а пам’ятник демонтовано. Тож неважко уявити, що відчувала радикальна українська молодь, коли в травні 1904 р., майже одночасно з ювілеєм забороненого Т.Г.Шевченка, в Харкові було споруджено пам’ятник О.С.Пушкіну. “Я був переконаний, — згадував М.Шаповал, — що доки нема в Україні пам’ятника Шевченку — не може стояти ніякий інший”¹⁴. Антитеза “наш Шевченко — ваш Пушкін”, мабуть, і підказала, як висловити протест, а згодом стала однією з основних сюжетних ліній листівки “Оборони України”.

Акція була здійснена в ніч з 30 на 31 жовтня 1904 р. Як повідомляв харківський поліцмейстер, 31 жовтня о 1 год. 25 хв. ночі на Театральній площі біля пам’ятника О.С.Пушкіну стався “страшної сили взрив, вызвавший нео-

бычайное сотрясение воздуха, отдававшееся на большое расстояние...»¹⁵. Внаслідок цього у восьми будинках розбилося 111 шибок. У пам'ятника було відбито кілька невеликих фрагментів (“задній правий кут і два невеликих шматки граніту першої площадки”). Завдяки пізній порі люди не постраждали¹⁶. Картину децю доповнює місцева преса. За інформацією газети “Южный край”, на місці вибуху утворилась досить глибока вирва. Вранці тут знайшли якусь “вилку”, на підставі чого дійшли висновку, що вибух був здійснений з допомогою снаряду, начиненого “сильно діючою речовиною”¹⁷. Сучасники згадували, що відразу в місті з’явилися листівки: їх розкидали по вулицях і розіслали по перукарнях¹⁸.

Не обмежившись поширенням листівок у Харкові, “Оборона України” розіслала їх поштою в різні міста України, причому особам, що займали високе службове становище. Це зроблено було заздалегідь, бо вже 3—5 листопада начальник Харківського губерньського жандармського управління отримав такі примірники від таврійського губернатора, міських голів Вінниці та Фастова, Київської земської управи¹⁹. Важко сказати, що керувало членами групи, коли вони обирали своїми адресатами людей саме цієї категорії: бажання налякати й примусити змінити поведінку, прагнення якомога голосніше заявити про себе, показати силу спротиву української нації — чи просто хлоп’яча схильність до всіляких витівок. У будь-якому разі хоч трохи помітного результату вони не досягли.

Відповідальність за вибух взяла на себе група “Оборона України”. Безпосередніх виконавців назвав один із них, М. Шаповал, у неопублікованих спогадах, кілька варіантів яких нам вдалось відшукати у його особистому фонді в Центральному державному архіві вищих органів державної влади і державного управління (далі — ЦДАВОВУ) України²⁰. Це були Микита Шаповал, Сергій Макаренко й Олександр Шевченко. Вони й утворювали “комітет”, який самі назвали “Оборона України”²¹. Навіть з поправкою на можливу неточність мемуариста маємо вагомий доказ того, що ніякої постійної “бойової структури” не існувало. Вибухову речовину (динаміт) дістав через свого брата Дороша, що працював на шахті, М. Шаповал. Він же написав і відозву, яку розмножували, очевидно, разом. З технічного боку вибух готував студент Харківського технологічного інституту О. Шевченко і зробив це не дуже вміло: заряд виявився замалим і невдало підкладеним, що зрештою й урятувало пам’ятник.

Даних про реакцію харків’ян на вибух обмаль. Неможливо встановити, чи знайшли свого читача відозви, чи запали кому-небудь у душу їх палкі слова. В цілому, звісно, оцінка події не могла бути позитивною, хоч Ю. Коллард, член Харківської “вільної громади” РУП у той час, і згадував пізніше,

що заклики “Оборони України” справили на мешканців міста велике враження²². Так, студенти Харківського ветеринарного інституту, котрі якраз 30 жовтня провели антивоєнну демонстрацію, через кілька днів випустили прокламацію з роз’ясненням, що вибух “не має нічого спільного з їхнім протестом”²³. Увечері 2 листопада в центральній частині міста відбулась досить багатолюдна вірнопідданська маніфестація — з портретом імператора, співом гімну “Боже, царя храни” та “Спаси, господи, люди твоя”, вигуками “ура” тощо²⁴. В.Косташук вважав її відгомонам “замаху”²⁵. Але газетна замітка підстав для такого висновку не дає, не вказуючи на причини маніфестації. Вона цілком могла бути пов’язана з народженням спадкоємця царського престолу в жовтні чи якоюсь іншою подією. Нарешті, зовсім анекдотичним відгуком на вибух можна вважати записку, яку 2 листопада 1904 р. одержав поштою харківський поліцмейстер. Якийсь “Федір Ю.” похвалявся, що це справа його рук, і погрожував підірвати ще 5 бомб, якщо в газеті “Южный край” не буде надруковано, очевидно, цього ж таки листа²⁶. Звісток про більш серйозну, а тим паче позитивну реакцію немає.

Немає достатнього матеріалу й щодо оцінки “замаху” з боку української громадськості. Очевидне схвалення його діячами УНП, про що докладніше йтиметься далі. Можна не сумніватись, що помірковане крило українського руху, від прихильників неполітичної культурницької роботи до Української демократичної партії, могло поставитись до подібного вчинку тільки негативно. Мабуть, він викликав осуд і в середовищі ліворадикальної Револьюційної української партії. Про це свідчить стаття “Оборона України”, підписана К.Лозенко (псевдонім члена Закордонного комітету РУП К.Голіцинської). Матеріал був надрукований по гарячих слідах, не пізніше грудня 1904 р., у львівському “Збірнику” (докладнішої інформації про нього, на жаль, ми не маємо) і окремим відбитком, тобто призначався для поширення. Авторка дуже емоційно атакувала організаторів вибуху за невідповідність ідеології, спрямування й тактики завданням революційного моменту: “І в цю велику історичну хвилину, в яку потрібна тільки праця, праця і ще раз праця свідомих робітників, аби направити бурю народню в потрібне русло, в цю хвилину гурток політичних недоумків під назвою “Оборона України” взриває пам’ятник Пушкіна в Харкові! Поклику “геть з самодержав’єм?” (так у тексті — С.Н.) він протиставляє поклик “геть з московськими пам’ятниками!”²⁷. До речі, для неї було незаперечним “авторство” УНП: “Ясно, що таку справу могли виконати тільки українські шовіністи, що моляться на все українське і ганьбять усе без розбору російське тільки через те, що воно є російське, а не українське”²⁸. Правда, члени Закордонного комітету займали тоді в партії особливу позицію. Вони неособливо оці-

нювали національний рух, вважали, що він підпорядкований інтересам і ідеології буржуазії, затушовує класові суперечності, “затемнює” свідомість пролетаріату. Ці погляди незабаром привели їх до виходу з партії. Але наведена оцінка “замаху” навряд чи істотно відрізнялась від позиції партійної більшості. В цілому ж, на нашу думку, українська громадськість поставилась до подібного способу висловлення протесту негативно.

У такому разі постає питання: чи представляли його виконавці яку-небудь політичну організацію, окрім свого невеличкого “комітету”? Вважаємо, що так, і цією організацією була УНП. Хоч у спогадах М.Шаповала про зв'язок “Оборони України” з УНП не йдеться, він, без сумніву, існував. С.Макаренко належав до найактивніших членів партії²⁹. Невідомо, чи був членом УНП О.Шевченко, але можна припустити, що він був принаймні близький до неї. За свідченням Б.Мартоса, саме в той час до складу Харківської української студентської громади входили члени УНП брати Шевченки, імена яких він не називав, але вказував на їхню причетність до підриву пам'ятника³⁰. В такому разі одним із них мав бути студент-технолог О.Шевченко. Ю.Коллард наводив інші імена братів — Василь і Григорій³¹, але він міг і помилитись; зрештою, могло бути й три брати. Щодо М.Шаповала, то він, за власним визначенням, “був тоді максималістом соціально-революційним і національним”³², але перебував під незаперечним впливом лідерів УНП М.Міхновського й особливо О.Макаренка. Завдяки останньому, зустрічі з яким М.Шаповал називав “святами українського і революційного почуття”, він і став ще в 1901 р. свідомим українцем. Отже, кожен з виконавців “замаху” був членом або симпатиком УНП.

Керівники партії, зокрема М.Міхновський, без сумніву, були причетними до справи. Це визнають чи не всі біографи М.Міхновського. Про це свідчать і спогади друга й соратника М.Шаповала — О.Мицкока. Наступного після події дня він разом з лідером націоналістів зустрів в університетському саду двох юнаків. “Міхновський, — згадував О.Мицок, — кинувся їх привселюдно цілувати. Були то: студент-технолог Олександр Ш. та тоді вже юнкер з Чугуївської військової школи лісник Микита Шаповал — виконавці зробленого атентату”³³. Отже, провідник УНП не лише схвалював акцію, а й знав імена її виконавців, причому ще до вибуху, що було можливо тільки за умови участі в його підготовці.

Вірогідна й причетність того ж М.Міхновського чи О.Макаренка до написання листівки “Оборони України” — як автора ідей чи редактора. Патетика твору, його основні думки та стилістика нагадують ранні писання М.Міхновського, такі, як “Самостійна Україна” і особливо “Відкритий лист до міністра внутрішніх справ Сіятіна”. Відповідають вони й тогочасним настроям та

культурному рівню М.Шаповала, авторство якого засвідчене ним самим і сумнівів не викликає. Відозва, текст якої наводиться нижче, була написана від руки друкованими літерами і розмножена на гектографі, найбільш поширеному тоді доволі примітивному знарядді тиражування. Документ нескладний для сприйняття, написаний простою зрозумілою мовою, але неоднозначний і суперечливий за змістом. Створений, без сумніву, палким патріотом, він вражає шквалом емоцій і бідністю на оригінальні конструктивні ідеї. Справедлива констатація безвідрадного стану України — і спрощене, однобічне пояснення його причин. Об'єктивно визначені цілі — й сумнівні засоби їх досягнення. Глибока пошана до видатних представників свого народу — і по-хамськи зневажливе ставлення до культури іншої нації.

Харківська подія була не проявом хлоп'яцтва групи слабких у культурному й ідейному плані юнаків, а політичною акцією, вчиненою під керівництвом партії, що претендувала на роль лідера нації. Правда, тій партії тоді виповнилося лише два роки, її вождів — 31 рік, а безпосереднім виконавцям — близько двадцяти. Молодість, гарячковість, недосвідченість, може, й розпач від власного безсилля перед могутнім державним гнобленням великою мірою позначились на діях УНП — "Оборони України". Та безпосередньо до акту вандалізму привів екстремізм (у даному разі національно забарвлений), наслідком якого завжди є ізоляція в суспільстві, політична безперспективність, деструктивні вчинки.

Але організатори вибуху заслуговують не тільки на осуд, а й на розуміння. На антинародну імперську політику вони вважали за можливе і навіть необхідне відповісти якнайрадикальнішими діями, не рахуючись із загальноприйнятими нормами моралі, цивілізованості. На подібних засадах, до речі, ґрунтувалась і практика російських крайньо лівих і правих: анархістів, есерів, більшовиків, чорносотенців, — які приносили в жертву власним ідеалам не лише духовні цінності, а й людське життя. Харківська подія ще раз засвідчила, що державний екстремізм неминуче породжує екстремізм революційний. Історія ж прирікає їх, як і будь-який екстремізм узагалі, на неминучий крах.

А скромний пам'ятник О.С.Пушкіну стоїть, як і раніше, в Театральному сквері (тепер — на майдані Поезії) Харкова, всього за кількасот метрів від величного монумента Кобзареві.

ПРИМІТКИ:

¹ Костацук В. До замаху на пам'ятник Пушкіна в Харкові 1904 р. // Україна. — К., 1927. — Кн. 6. — С. 127—128.

² Лозинський М. Українська народна партія // Літ.-наук. вісн. — Львів, 1905. — Кн. 5. — С.145—149; Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). — К.; Відень, 1920.

³ Борис Р. Микола Міхновський в дореволюційний час. — Львів, 1936; Мірчук П. Микола Міхновський: Апостол української державности. — Філадельфія, 1960; Кюрас І.Ф., Турченко Ф.Г., Герашенко Т.С. М.І.Міхновський: постать на тлі епохи // Укр. іст. журн. — 1992. — № 9—11; та ін.

⁴ Мірчук П. Микола Міхновський. — С.47.

⁵ Там же.

⁶ Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). — С.50.

⁷ Шемет С. Микола Міхновський // Хліборобська Україна. — Відень, 1924—1925. — Кн. 5. — С.3—31.

⁸ Мірчук П. Микола Міхновський. — С.48.

⁹ ЦДАВОВУ України. — Ф.3563. — Оп.1. — Стр. 118. — Арк. 116.

¹⁰ ЦДА України. — Ф.274. — Оп.1. — Стр. 2604. — Арк. 5; Дорошенко В. Українство в Росії: Новіші часи. — Відень, 1917. — С.68.

¹¹ Там же; Животко А. 50 років (До історії Української партії соціалістів-революціонерів). — Прага, 1936. — С.7.

¹² Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). — С.50.

¹³ Див., напр.: Волковинський В. Микола Міхновський // Історія України в особах: XIX—XX ст. — К., 1995. — С.264; Ткаченко Ю. "Батько українських націоналістів" (Микола Міхновський) // Віче. — К., 1995. — № 11. — С.131.

¹⁴ ЦДАВОВУ України. — Ф.3563. — Оп.1. — Стр. 118. — Арк. 116.

¹⁵ ЦДА України. — Ф.336. — Оп.1. — Стр. 794. — Арк. 1.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Южный край. — 1904. — 1 листоп.

¹⁸ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів, 1897—1906: Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська партія (РУП). — Торонто, 1972. — С.128; Мицок О. Уривки спогадів і роздумів // Самостійна думка. — Чернівці, 1935. — Кн. 4. — С.281.

¹⁹ ЦДА України. — Ф.336. — Оп.1. — Стр. 794. — Арк. 8—17.

²⁰ ЦДАВОВУ України. — Ф.3563. — Оп.1. — Стр. 118.

²¹ Там же. — Арк. 116.

²² Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. — С.128.

²³ ЦДА України. — Ф.336. — Оп.1. — Стр. 662. — Арк. 15а.

²⁴ Южный край. — 1904. — 3 листопада.

²⁵ Косташук В. До замаху на пам'ятник Пушкіна в Харкові 1904 р. — С.128.

²⁶ ЦДА України. — Ф.336. — Оп.1. — Стр. 794. — Арк. 4.

²⁷ ЦДАВОВУ України. — Ф.3807. — Оп.2. — Стр. 48. — Арк. 3.

²⁸ Там же.

²⁹ Борис Р. Микола Міхновський в дореволюційний час. — С.16; Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. — С.125.

³⁰ ЦДАВОВУ України. — Ф.4000. — Оп.1. — Стр. 1. — Арк. 123, 201.

³¹ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. — С.42, 125.

³² ЦДАВОВУ України. — Ф.3563. — Оп.1. — Стр. 118. — Арк. 116.

³³ Мицок О. Уривки спогадів і роздумів. — С.282.

Цієї ночі зривано монумент, виставлений поету Пушкіну в місті Харкові на Театральній площі.

Цим ми заявляємо московському суспільству і правительству ось що: 1) На території Слобідської України, традиції якої сягають аж до славних часів Гетьмана Богдана, немає бути нікому і ніякого монумента з чужинців. Пушкін був цілковито діячем для московського народу і ніякої культурної ваги для нас не має, хіба тільки нікчемної деморалізуючої задля наших синів, бо узивати зрадниками наших патріотів і лаяти ганебно всі політичні і культурні тенденції наших попередників, тенденційно перебріхувати історичні події всього світа — це значить в очі ображати нас!

І цей літерат московський, що підло-брехливо змалював в своїх творах постать нашого патріота Гетьмана Івана Мазепи, має собі пам'ятника на історично нашій, але силоміць загарбаній території!!!!?

2) Хай знає московське суспільство, що пам'ятник Пушкіну не має собі місця на Україні ще і тому, що наш національний геній — поет Шевченко, замучений московськими хурдигами та далекими засилками, немає і досі собі пам'ятника в рідній Україні, бо московське правительтво заборонило його ставити!!

Хай вже наші гроші, що зідрані московським правительством і панством, ідуть на всякі пам'ятники, але панове москалі!! становіть їх у себе і не несіть нам на очі, бо цим ви викликаєте нас до помсти за всі ваші “добродійства”. Шевченко є наш геніальний поет, а Пушкін ваш, так кому швидше має бути пам'ятник на Україні????!!

3) Заборона нашої мови, літератури та преси покличуть за собою вчинки з нашого боку, подібні до цього. Коли Ви, панове москалі, не слухали наших благань, то послухайте Бича!!! Слухайте: ми вимагаємо для себе вільного слова, вільного друку, нижчої, середньої і вищої школи з українською викладовою мовою, подібно до шкіл і університетів в Галичині!!

Спілка гетьмана Богдана з Московщиною була як вільний з вільним, а тепер що діється на Україні?? Українці, дивіться, у вас перед очима становлять монумента тим москалям, що Вас в ніщо звернули!! Все Ваше осміяне, попсоване, і вас, як безголосну отару женуть на Далекий Схід обстоювати хижацькі заходи московських капіталістів і високопоставлених здирників. Чи мало лилося української крові за московські інтереси?! Згадайте всіх мучеників, що стратили собі життя від московських катів за Україну. Кров наших замордованих попередників і сучасних діячів, що тліють у тюрмах, кличе нас до помсти!! “Кров за кров!!!”

Не несіть, панове москалі до нас своєї культури огнем і мечем, бо вже прокидається Україна до бою!! Ви скуштуєте на своїй шкурі нагая і шаблі нових Гонтів і Залізників!!

Хай освітляє шлях велика зоря — “Самостійна Україна”.

— Оборона України — 31/Х 04.

ЦДДА України. — Ф. 336. — Оп. 1. — Спр. 794. — Арк. 21—22.

Текст листівки подається за оригіналом зі збереженням правопису.

Підготував до друку С. О. Наумов